

**BATMAN
AKADEMİ
DERGİSİ**

Batman Üniversitesi
İslami İlimler Dergisi

**BATMAN
ACADEMY
JOURNAL**

Batman University
Journal of Islamic Sciences

BATMAN AKADEMİ DERGİSİ

Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

e-ISSN: 2619-9114

Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı: 2

Aralık-2021

MAKALE BİLGİLERİ

Eyyûbîler Döneminde Makâsıd Çalışmaları Maqasid Studies in the Ayyubid Period

Bu makale, Yazarın Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı'nda tamamladığı "Eyyûbîler Dönemi Fıkıh Çalışmaları" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

YAZAR

Abdulğalip ASLAN

Dr. Arş. Gör. Batman Üniv. İslami İlimler Fak. TİB, (İslam Hukuku)
diwan1982@hotmail.com Orcid: 0000-0003-0667-8763,

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 26.11.2021

Makale Kabul Tarihi: 13.12.2021

Sayfa Aralığı: 637-668

Öz: Fıkıh usûlünün önemli konularından biri olan makâsîd ilmi İslam hukukçularının ilgisini her dönemde çekmiştir. Bunun nüvelerini ilk olarak İmam Şâfiî ve Kaffâl eş-Şâşî'de bulmak mümkündür. Bunların akabinde sırasıyla İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî ve Gazzâlî'nin de bununla ilgilendiği ve makâsîd düşüncesine önemli katkılarda bulunduğu görülmektedir. Şâfiî ile başlayan ve adı geçen fakihler ile devam eden bu ilgi Eyyübîler dönemindeki fakihler tarafından da sürdürülmüştür. Eyyübîler döneminin önemli fakihlerinden biri olan İbn Abdüsselâm tarafından makâsîd müstakil bir ilim olarak tasnif edilmeye başlanmıştır. Öğrencisi Karâfi müstakil bir ilim olarak telakki edilen makâsîdın sistemleşmesine büyük katkıları olmuştur. İbn Abdüsselâm ve öğrencisi Karâfi, çalışmalarında sık sık maslahata vurgu yaparak birçok fikhî meselelere makâsîd çerçevesinde çözümler getirmişlerdir. Makâsîd düşüncesi, uzun süre Şâfiî mezhebinde tedavülde olan bir olgu olduğu halde Eyyübî dönemindeki Şâfiî fakihlerin etkisi ile diğer mezhepler tarafından da kullanılmaya başlamıştır. Bu durum mezhepler arasındaki etkileşimde mekasadın etkin bir rolünün olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Eyyübîler döneminde Şâfiî fakihleri dışında diğer mezhep mensupları tarafından da makâsîd ilmi çalışılmaya başlanması, mezheplerin birbirinden etkilenmesi ve birbirine yaklaşması açısından da önem arz etmektedir. Makâsîd odaklı bu çalışmada Eyyübî dönemi fakihlerinden İbn Abdüsselâm ve Karâfi'nin makâsîd eksenli çalışmaları merkeze alınmış, dönemin diğer fakihlerinin makâsîdla ilgili görüşlerine temas edilerek makâsîd literatürüne katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Makâsîd, Maslahat, Zarûriyyât, Hâciyyât, Tahsîniyyât, İbn Abdüsselâm, Karâfi.

Abstract: The science of maqasid, which is one of the important subjects of the fiqh method, has always attracted the attention of Islamic jurists. It is possible to find the cores of this first in Imam Shafii and Kaffal eş-Şâşî. Following these, it is seen that Imâmü'l-Haremeyn Cüveynî and Ghazali were also interested in this and made important contributions to the thought of maqâsîd. This interest, which started with Shafi'i and continued with the aforementioned jurists, was also continued by the jurists of the Ayyubid period. Meqasid was started to be classified as an independent science by Ibn Abdüsselâm, one of the important jurists of the Ayyubid period. His student, Karâfi, tried to put forward the maqasid, which is considered as an independent science, in a systematic way. Ibn Abdüsselâm and his student Karâfi often emphasized maslahah in their studies and brought solutions to many legal issues within the framework of maqâsîd. Although the idea of Maqâsîd was a phenomenon in circulation in the Shafi'i sect for a long time, it began to be used by other sects with the influence of Shafi'i jurists in the Ayyubid period. This situation is important in terms of showing that there is an effective role of the sect in the interaction between the sects. In the Ayyubid period, the study of the science of maqasid by members of other sects, apart from Shafi'i jurists, is also important in terms of influencing and converging between sects. In this study focused on maqasid, the maqasid-oriented studies of Ibn Abdüsselâm and Qarafi, who are jurists of the Ayyubid period, were centered, and it was aimed to contribute to the maqasid literature by contacting the views of other jurists of the period about maqasid.

Keywords: Fiqh Method, Maqâsîd, Maslahah, Dharûriyyât, Hâciyyat, Tahsîniyyât, İbn Abdüsselâm, Qarafi.

Giriş

Makâsîd sözlükte “niyet, hedef, sebep” anlamına gelen maksad kelimesinin çoğuludur.¹ Çağdaş eserlerde rûhu’ş-şerî’a ve ehdâfü’ş-şerîa,² gibi isimlerle anılan makâsîdü’ş-şerî’a: “Yüce Allah’ın şeriatının tüm alanlarında ya da çoğunluğunda koymuş olduğu hükümlerin gaye ve hedefleri”³ şeklinde tanımlanmıştır. Makâsîd ile mesâlih terimleri arasında umum husus açısından doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Zira makâsîd terimi, insanların dünyevî ve uhrevî olan yararlı sonuçlarını gerçekleştirmek ve onlardan zararlı sonuçları gidermek konusunu ifade eden mesâlih terimini de kapsamaktadır. Öte yandan İslam kaynaklarında zikredilen genel hukukî gayelerin tümü maslahat kavramı kapsamında değerlendirilmiş ve onun gerçekleşmesine vasıta olarak görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında mesâlih kavramı, makâsîd terimini de kapsamıştır. Sonuçta her iki terim birbirinin yerine kullanılmıştır.⁴

Fıkıh usulü ilminin bir alt disiplini olarak ortaya çıkan makâsîd ilmi, zamanla gelişerek müstakil ilmî bir disiplin haline gelmiştir. Temelini nasların lafzî anlamlarını esas alan “gerçek yorum” ile illet ve hikmetleri esas alan “gâî yorum” yöntemleri gibi fıkıh usûlünün bazı konularından alan makâsîdı ilk defa dile getiren kişinin İmam Şâfiî (v. 204/820) olduğu kaydedilmektedir.⁵ İmam Şâfiî’den sonra söz konusu

¹ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu’cemü’l-vasît* (Kahire: Dâru’l-Dâvâ, ty.), 2/738.

² Ertuğrul Boynukalın, “Makâsîdü’ş-Şerîa”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2003), 27/424.

³ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî İbn Âşûr, *Makâsîdü’ş-şerî’ati’l-İslâmiyye* (Katar: Vizâretü’l-Evkâf, 2004), 3/165.

⁴ Boynukalın, “Makâsîdü’ş-Şerîa”, 27/424.

⁵ Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf Cüveynî, *el-Burhân fi Usûli’l-Fıkh* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1997), 2/94; İhsan Akay, “Şâfiî Mezhebinde Makâsîd Literatürünün Gelişim Seyri H. III -VIII”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/21 (Ekim 2018), 76.

düşüncesinin izleri Kaffâl'da (v. 365/976) bulmak mümkün olsa da⁶ İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (v. 478/1085), hükümlerin belirli amaçlar için konduğunu vurgulayarak makâsîd düşüncesinin terimleşmesine öncülük etmiş, ardından öğrencisi Gazzâlî (v. 505/1111), makâsîdı geniş bir şekilde işleyerek ona yeni bir boyut kazandırmıştır.⁷

Kaffâl eş-Şâfiî, İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, Gazâlî ve İbn Abdüsselam (v. 660/1262) gibi Şâfiî fakihler tarafından çalışılıp geliştirilen makâsîd konusunun Eyyûbîler döneminde diğer mezhep fukahâsı tarafından da benimsenmesi önem arz etmektedir.⁸ Bu dönemde İbn Abdüsselam'dan sonra makâsîd ilmine önemli katkılar sağlayan âlimlerden biri onun öğrencisi Mâlikî fakih Şihâbüddîn el-Karâfi'dir (v. 684/1285). O da hocasının açtığı çığırını takip ederek makâsîd ilmini sistemleştirmesinde önemli bir rol oynamıştır. Karâfi, hocasıyla birlikte, Gazâlî'den sonra hakkında ciddi bir çalışma yapılmayan makâsîd teorisini geliştirerek fıkıhın tüm konularına yaymıştır. Eyyûbîlerden kısa bir süre sonra makâsîd düşüncesi Necmeddîn et-Tûfi (v. 716/1316), Takıyyüddin İbn Teymiye (v. 728/1328) ve öğrencisi İbn Kayyim (v. 751/1350)⁹ gibi Hanbelî fukahâsı tarafından da çalışılmıştır.

Makâsîd anlayışının Şâfiî mezhebinin dışına çıkarak, diğer mezheplerde de kendisini göstermesi mezhepler arasındaki etkileşim açısından da önemlidir. Buna göre Malikî mezhebinin mezhep içi fraksiyonlarının yakınlaşmasında etkili olan Karâfi, makâsîd anlayışını mezhebine taşıyarak mez-

⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Ali Şâfiî Kaffâl, *Mehâsinu's-Şerîa fi furûi's-Şâfiyye kitabun fi makâsîdi's-Şerîa*, thk. Muhammed Ali Samak (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 30.

⁷ Boynukalın, "Makâsîdü's-Şerîa", 27/423.

⁸ Mehmet Aziz Yaşar, "Makâsîdü's-Şerî'â'nın Teorik Boyutu ve Müstakil Delil Olma Problemi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 461.

⁹ Rahmi Yaran, "Karâfi'den Şâtübî'ye Makâsîd/Maslahat Söylemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Eylül 2013), 11-26.

heplerin birbirine yaklaşmasına katkıda bulunmuştur.¹⁰ Öte yandan Karâfî'nin Şâfiî fakihî İbn Abdüsselâm'a talebe olması, onun Şâfiî fikhında derinleşmesinde, yer yer Şâfiî'nin görüşlerini tercih etmesinde ve yeri geldiğinde bir mezhep bağlılığından uzak bazı fikirleri benimsemesinde etkili olmuştur. Yine onun makâsîd düşüncesinde, külli kaide eksekinde bu beraberliğin etkisinin bulunduğu kaydedilmektedir.¹¹

Eyyûbîler döneminde bir yandan İslam âleminin batısında Haçlı, doğusunda Moğol tehdidiyle karşı karşıya kalınması, öte yandan İslam âleminde mezhepler arasındaki ihtilafların varlığı; fakihleri söz konusu problemler üzerinde düşünmeye sevk etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Makâsîd düşüncesi İslam düşmanlarının oluşturduğu tehditlere karşı koymada ve mezheplerin ihtilaflarına yönelik çözüm arayışlarında bulunmada önemli bir yer teşkil etmektedir. Zira makâsîd düşüncesinin öne çıkmasıyla birlikte içtihadî meselelerin çözümünde kıyastan daha çok maslahat ve makâsîda müracaat edilmiştir. Bu durum İslam hukukunun esnekliğini artırmak suretiyle fıkıh ilmine ayrıca bir dinamizm katmıştır.

Eyyûbîler döneminde mezheplerin etkileşmesinde Eyyûbî devletinin izlemiş olduğu siyasetin etkisi bulunmaktadır. Nitekim Eyyûbî Devleti âlimlere çok değer vermiş, onların yetişmesi için her türlü imkânı sağlamış ve çeşitli ilmî müesseseler inşa etmiştir. İlme yaptıkları bu tür hizmetlerle başta doğuda Haçlılar'ın baskısından, batıda Moğol istilası tehdidinden kaçan âlimler olmak üzere farklı coğrafyalardan ulemayı kendisine çekmiş ve bunun bir neticesi olarak farklı

¹⁰ Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Mısırî Karâfî, *ez-Zahîre (fi'l-fikh)*, thk. Muhammed Hiccî vd. (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 1/163-395.

¹¹ H. Yunus Apaydın, "Karâfî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2021), 24/394.

mezhep ve meşrepten birçok fakihin beraber yaşadığı bir yapı oluşmuştur. Böylelikle Eyyûbî döneminin önemli merkezleri olan Şam ve Mısır bölgelerinin dönemin ilim merkezleri haline gelmesi de bu etkileşime bağlıdır. Şam ve Mısır bölgelerine çevre yörelerden âlim ve talebelerin akın etmesiyle oluşan ilmî canlılık, medrese ve diğer eğitim kurumlarını ilmî yönden canlandırdığı gibi mezheplerin etkileşimine de zemin hazırlamıştır.¹²

Makalede Eyyûbîler döneminde yaşayan İbn Abdüsselam ve talebesi Karâfî'nin makâsîd alanındaki çalışmaları ele alınmakla birlikte çalışmalarında makâsîd konusuna değinen Seyfeddîn el-Âmidî, Fahreddîn er-Râzî ve Nevevî gibi bu alana katkıları olan âlimlere de temas edilecektir. Zira bu fakihler, maslahat, makâsîd ve küllî kâideler alanındaki çalışmalarıyla fıkıhın gelişimine katkı sağlamışlardır. Dolayısıyla onların maslahat ve makâsîdla ilgili görüşleri de önem arz etmektedir.

Çalışmamızda ele aldığımız fakihlerin bir kısmı hem Eyyûbîler hem de Memlûkler döneminde yaşamışlardır. Bu fakihlerin Memlûkler döneminde olduğu gibi Eyyûbîler döneminde de çalışmaları bulunmaktadır. Örneğin Nevevî ve Karâfî'yi Eyyûbîler ve Memlûkler dönemi âlimlerinden sayabiliriz. Zira 45 yaşında vefat eden Nevevî'nin 27 senesi Eyyûbîler, 18 senesi ise Memlûkler dönemine, 58 yaşında vefat eden Karâfî'nin 23 senesi Eyyûbîler dönemine, geri kalan ömrü ise Melûklüler dönemine denk gelmektedir.

Bu girizgahtan sonra dönemin makâsîdla ilgili öne çıkan fakihler hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra bu fakihlerin konuyla ilgili eserlerini incelemeye çalışacağız.

¹² Abdulğalip Aslan, *Eyyûbîler Dönemi Fıkıh Çalışmaları* (Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 105.

1. Eyyûbîler Döneminde Makâsîd İlminde Öne Çıkan Fakihler

1.1. İbn Abdüsselâm (v. 660/1262)

577 (1181) yılında Dimaşk'ta dünyaya gelen İbn Abdüsselâm,¹³ Ebû Mansûr İbn Asâkir (v. 620/1223), Seyfeddîn el-Âmidî (v. 631/1233), Ebû Muhammed İbn Asâkir (v. 600/1203), Abdüllatîf el-Bağdâdî (v. 629/1231), Kâdî İbnü'l-Harestânî (v. 614/1217) ve daha birçok alimden ilim tahsil etmiştir.¹⁴ Emevî Camii'nin ez-Zâviyetü'l-Gazzâlîyye köşesinde ve başka medreselerde ders okutan İbn Abdüsselâm, Başta İbn Dakîkul-Îd (v. 702/1302), Tâceddîn el-Firkâh (v. 690/1291), Ebû Muhammed ed-Dimyâtî (v. 705/1306), Ebü'l-Hasen İbnü'l-Kıfî (v. 646/1248) ve Şehâbeddîn el-Karâfî (v. 684/1285) olmak üzere çok sayıda âlime ders vermiştir.¹⁵

Yaşadığı dönemde ortaya çıkan yeni meselelere çözüm üretmek suretiyle güçlü deliller çerçevesinde fikhî tercihlerde bulunan İbn Abdüsselâm, İslâm fıkıh tarihinde özellikle

¹³ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İsmâil Şihâbüddîn el-Makdisî Ebû Şâme, *el-Müzîl 'ale'r-Ravzateyn*, thk. İbrahim Zeybek (Beyrut: Müessesetü'l-Âlemiyye, 2010), 2/54; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru Hecer, 1992), 8/209; Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdurrahim b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeye*, thk. Yusufu'l-Hût Kemal (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 2/84; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbidîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî eş-Şâfi' İbn Kesîr, *Tabakâtü fukahâ'i's-Şâfi'iyeye*, thk. Ahmed Ömer Haşim (yy.: Mektebetu Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993), 1/873; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbidîn Ömer b. Kesîr el-Kaysî eş-Şâfi' İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986), 13/235; Ebü's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed el-Esedî ed-Dimaşkî İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeye*, thk. Hâfız Abdülâlîm Han (Beyrut: Dâru âlemi'l-kütüb, 1407), 2/109; İsmail b. Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bâbânî Bâbânî, *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ty.), 1/580; H. Yunus Apaydın, "İbn Abdüsselâm, İzzeddin", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999), 19/284.

¹⁴ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakât*, 2/109; Sübkî, *Tabakât*, 8/209.

¹⁵ Sübkî, *Tabakât*, 8/210.

maslahat ve kavâid alanında kendinden söz ettirmiştir. Makâsîd eksenli ictihadlarla ihtilâfları minimize edecek kapsamlı bir bakışı amaçlayan İbn Abdüsselâm'ın makâsîd alanında ortaya koyduğu çalışmalar, makâsîdın seyri hususunda önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Zira onun *el-Kavâ'idü'l-kübrâ* adlı eseri, günümüze ulaşan ilk müstakil kavâid örneklerinden sayılmaktadır.¹⁶ O, ayrıca maslahatı birçok açıdan taksime tâbî tutmuş çeşitli tanımlamalar getirmiş ve maslahatı hukûkî hükümlerin gayesi açısından ele almıştır.¹⁷

İbn Abdüsselâm'ın makâsîdla ilgili görüşleri çeşitli kitaplarında bulmak mümkün olsa da görüşlerinin büyük bir kısmı *Kavâ'idü'l-ahkâm* adlı eserinde yer almaktadır. Bu eseri aynı zamanda kavâid edebiyatının günümüze ulaşan ilk örneği sayılmaktadır.¹⁸ İbn Abdüsselâm, *el-İmâm fi beyâni edilleti'l-ahkâm*¹⁹ ve *Makâsîdü'l-İbâdât (Salât-Siyâm-Hacc)*²⁰ adlı eserlerinde de yer yer maslahata vurgu yapılmıştır. Biz burada makâsîd alanında öne çıkan *Kavâ'idü'l-ahkâm* ve *el-Fevâid fi'htisâri'l-makâsîd* adlı eserleri hakkında bilgi vereceğiz. İbn Abdüsselâm, makâsîd alanında pek çok yönüyle ilk olma özelliğine sahip olmakla birlikte makâsîd anlayışında İmam Şâfiî, Kaffâl, Cüveynî, Gazzâlî başta olmak üzere Fahrüddîn er-Râzî ve hocası Âmidî'den de etkilendiği kaydedilmektedir.²¹

¹⁶ Apaydın, "İbn Abdüsselâm, İzzeddin", 19/286.

¹⁷ Abdurrahman Haçkalı, *İzzüddîn b. Abdisselâm'da maslahat nazariyesi* (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniv. SBE, 1999), 224.

¹⁸ Mustafa Bakır, "Kaide", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/206.

¹⁹ Abdülazîz b. Abdisselâm Ebû Muhammed İzzüddîn es-Sülemî İbn Abdüsselâm, *el-İmâm fi beyâni edilleti'l-ahkâm*, thk. Rıvan Muhtar b. Garbiyye (Beyrut: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987), 137,198,199,240.

²⁰ Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebî'l-Kâsım es-Sülemî İbn Abdüsselâm, *Makâsîdü'l-İbâdât Salât-Siyâm-Hacc*, thk. Abdurrahim Ahmed Kamhiyye (Humus: Matbaatü'l-Yemâme, 1995), 17-19.

²¹ Akay, "Şâfiî Mezhebinde Makâsîd Literatürünün Gelişim Seyri H. III -VIII", 90.

Çalışmalarında maslahat/fayda ve mefsedet/zarar konuları üzerinde detaylı bir şekilde duran İbn Abdüsselâm'ın makâsîd düşüncesi üzerinde pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Örnek olarak şunları zikredebiliriz: Ömer b. Sâlih b. Ömer'in *Makâsîdü's-şerî'a inde'l-İmâmü'l-İzz b. Abdüsselâm* (Dârü'n-Nefâis Ürdün 2003). Abdurrahman Haçkalı'nın "İzzüddîn b. Abdisselâm'da Maslahat Nazariyesi" (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniv., 1999). Bunların yanı sıra bu konuda birçok makale ve sempozyum yapılmıştır. Şimdi de onun makâsîdla ilgili öne çıkan eserlerini incelemeye çalışacağız.

1.1.1. Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm (el-Kavâ'idü'l-kübrâ)

İbn Abdüsselâm'ın makâsîd ve kavâid alanında telif ettiği önemli eseridir. *el-Kavâ'idü'l-kübrâ* adıyla şöhret bulmuştur. İbn Abdüsselâm'ın bu eseri makâsîd alanındaki öneminin yanında küllî kaidelere yön vermesi ve kavâid literatürüne zengin malzeme sunması açısından da büyük önem taşımaktadır. Esasen bu eser, fıkıh ilmini, maslahatı sağlama ve mefsedeti önleme ekseninde açıklamayı konu alan kendine has bir üslupla yazılmış bir hukuk felsefesi ve metodolojisi çalışması olarak değerlendirilebilir. Yazar, bu eseri yazmasının temel amacını, İslâm dininin, hükümlerin odağında olan, yapılması veya sakınılması emredilen hükümlerdeki maslahatlar ve mefsedetler konusunda insanları bilinçlendirmek, maslahat ve mefsedet arasında öncelikli olanları belirlemek şeklinde kaydetmiştir.²² Bir fakihin usûl bilgisini ve istinbât melekelerini geliştiren bu eser, klasik bir usûl kitabından farklı bir tarzda yazılmış, maslahatla ilgili çeşitli konu başlıklarından oluşmuştur. Müellif, maslahatı gözetme hususunda sa-

²² Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım Ebû Muhammed İzzüddîn es-Sülemî İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, thk. Taha Abdurrauf Sa'd (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1991), 1/10.

vunduğu görüşlerini, Allah'ın kullara yararlı olan davranışları emrederek zararlı davranışları yasakladığını; salâhı övdüğünü ve fesadı yerdüğünü belirten âyet ve hadislerle temellendirmiştir.²³

Fıkıh âlimleri İbn Abdüsselâm'ın bu eseri hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunmuşlardır.²⁴ Tâcüddîn es-Sübki, (v. 771/1370) ictihadla uğraşan ve "tasavvurât" ile "tasdikât" yönünü geliştirerek ilmî kariyer yapmak isteyen herkesin *Kavâ'idü'l-Ahkâm*'ı iyi öğrenmesi gerektiğini kaydetmektedir.²⁵ Alâî, (v. 761/1359) "İbn Abdüsselâm'ın *el-Kavâid* isimli eseriyle ilgili alanında benzeri olmayan bir eser olduğunu belirtir."²⁶ Celâleddîn es-Süyûtî, (v. 911/1505) İbn Abdüsselâm'ın *el-Kavâidü'l-kübrâ* ve *Kavâidü's-sügrâ* eserlerinin kavâid alanında ilk çığır açan eserler olduğunu belirtmektedir.²⁷ Aynı şekilde Kâtib Çelebi de bu eserin benzerinin yazılmadığını ifade etmektedir.²⁸

Kendisinden sonra gelen âlimler tarafından büyük bir ilgi gören bu eserle ilgili birçok şerh yazılmıştır.²⁹ Kütüphaneler-

²³ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/156.

²⁴ Sübki, *Tabakât*, 8/249; Selâhaddîn Muhammed b. Şâkir Kütübi, *Fevâtü'l-vefeyât*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1974), 2/351; İbn Kesîr, *Tabakât*, 1/875; Ebü'l-Fazl el-Hafız Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr el-Hudayrî eş-Şâfiî Suyûtî, *Hüsnü'l-mühâdere fi tarihi'l-Mısırî ve'l-Kahire*, thk. İbrahim Muhammed Ebü'l-Fadl (Kahire: Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, 1967), 2/162.

²⁵ Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi Ebü Nasr Sübki, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Mu'avved (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), 1/10.

²⁶ Ebü Saîd Halîl b. Keykeldî Salâhaddîn Alâî, *el-Mecmûu'l-müzehheb fi kavâidü'l-mezheb* (Küveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 1994), 208.

²⁷ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Ebü'l-Fazl el-Hudayrî Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-Nahiv* (Dımaşk: Mecme'u'l-Lugati'l-Arabiyye, 1978), 1/5.

²⁸ Mustafa b. Abdullah Hac Halife Kâtib Çelebi, "Keşfü'z-zunûn 'an üsâmî'l-kütübi ve'l-fünûn" (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 2/1359.

²⁹ Bu şerhlerden biri Cemâa el-Kinânî'nin (v. 733/1333) yazdığı *Hulâsetü'l-kavâid ve Gâyetü'l-makâsid* adlı çalışmasıdır. Bu eser, Kahire'de bulunan Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye kütüphanesinde (nr. 1/183) bulunmaktadır. Yine Şeyh Ömer b. Rislân el-Bulkînî (v. 805/1402) bu esere *Fevâidü'l-cüsâm alâ kavâidü İbn Abdüsselâm* adında bir şerh yazmıştır. Bâbânî ve Bağdatlı İsmâil Paşa eserlerinde Ömer b. Rislân'ın eseri-

de birçok mahtut nüshası bulunan eserin³⁰ çeşitli baskıları yapılmıştır.³¹

Eserde Geçen Makâsîdla İlgili Bazı Görüşleri:

Dinî hükümlerin bütünüyle maslahatlardan teşekkül ettiğini ifade eden İbn Abdüsselâm, makâsîdın önemine vurgu yapmıştır. Burada makâsîd terimini makâsîdü'ş-şerâî', makâsîdü'ş-şer', makâsîdü'l-Kur'ân³² gibi tabirlerle şer'in gayelerine dikkat çekmiştir. Ayrıca eserin birçok yerinde

nin adı *Fevâidü'l-hüsâm alâ kavâidi İbn Abdüsselâm* olarak kaydetmiştir. Burada eserin adı, *Fevâidü'l-cüsâm* yerine *Fevâidü'l-hüsâm* olarak geçmektedir. Eser Muhammed Yahya Minyâr tarafından tahkik edilerek Katar Vizaretü'l-Evkâf tarafından 2014/1434 tarihinde neşredilmiştir. Bazı kaynaklar, bu eserin bir nüshâsı 1000 rakamla Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonunda kayıtlı olduğunu belirtmiş olmakla birlikte yaptığımız araştırmada bu eserin mahtutuna rastlayamadık. Ayrıca kaynaklarda Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Vânûğî'nin (v. 819/1357) de *Kavâ'idü'l-ahkâm* adlı eserine *mi'yâru'l-ağvâri'l-efhâm fi'l-keşfi an münâsebâti'l-ahkâm* adında bir şerh yazdığı nakledilmektedir. Heyet, *Hizânetü't-turâs: Fihrisü'l-mahtûtât* (Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-buhûs ve'ddirâsâti'l-İslâmiyye, ty.), No. 4213; Ebû'l-Berekât Muhammed b. Ahmed b. Abdullah Radiyuddîn el-Gazzî, *Behcetü'n-nâzirîn ilâ terâcimi'l-müteahirin mine'ş-Şâfi'iyeti'l-bâri'in*, thk. Ebû Yahyâ Abdullâh el-Kündürî (Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 2000), 35; Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân Şemseddin Sehâvî, *ed-Dav'ül-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ty.), 10/260; İsmail b. Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bâbânî Bâbânî el-Bağdâdî, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.), 4/243; Bâbânî, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/792; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd Ziriklî ed-Dımaşkî Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-Alem li'l-Melâyîn, 2002), 5/331.

³⁰ Eserin bir nüshası Kahire Ezheriyye kütüphanesinde bulunmakta (nr.2/67), bu nüshanın mikrofilmî Mekke'de Merkezi'l-bahsi'l-ilmî kütüphanesinde (nr.269), bir nüshası da Dımaşk'ta bulunan Dâru'l-Kütübî'z-zâhiriyye'de (nr.15382), bir nüshası da İrlanda Şisterbetti kütüphanesinde bulunmaktadır (nr.1/3132). Yine Süleymaniye Kütüphanesinde Karaçelebizade (nr.087), Laleli (nr.0778), Murad Buhari koleksiyonlardan kayıtlı nüshaları bulunmaktadır (nr.0123). Ayrıca Kuveyt, Delhi, Halep ve daha birçok kütüphanede mahtut nüshaları bulunmaktadır. Bkz. Heyet, *Hizânetü't-turâs: Fihrisü'l-mahtûtât*, No.33492.

³¹ el-Mektebetü'l-Hasiniyye (Kahire 1353), el-Mektebetü't-Ticâriyye, Dâru'd-Dımaşk (1388/1968), Abdulğanî ed-Dukr'un tahkikiyle Dâru't-Tibâ' (Dımaşk 1413), Dâru'l-Kalem (thk. Osman Cuma Damîriyye ve Neziyye Kemal Hammâd tarafından, Dımaşk 2000).

³² İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/58,184, 2/189.

makâsîd ilkesini fıkıhın çeşitli alanlarına uygulamak suretiyle makâsîdü's-salâ, makâsîdü'z-zekât, makâsîdü'l-hac, makâsîdü'l-cihâd³³ şeklinde maslahatla bu alanlar arasındaki ilişkileri açıklamıştır. Öte yandan hükümleri maslahata ulaştırılan vesileler ve maslahatın makâsîdı olmak üzere iki kısma ayıran İbn Abdüsselâm, bu çerçevede havâss-ı hamseyle ilgili hükümlerin çoğunun maslahatın vesileleri (vesâil) olduğunu, efâl-i kulûb ve cevârih ile ilgili hükümlerin ise makâsîd alanına girdiğini belirtmektedir.

İbn Abdüsselâm, makâsîd düşüncesinin dayanakları arasında Nahl,³⁴ Mâide,³⁵ Âli İmrân,³⁶ Enbiya,³⁷ A'râf³⁸ sürelerinde geçen âyetleri delil göstermektedir.³⁹ Bu hususta başka bir yerde Bakara⁴⁰ Nisa,⁴¹ Hac⁴² âyetleri de vermiş olduğu örnekler arasındadır.⁴³ İki maslahatın çatışması durumunda daha güçlü olanın tercih edilmesi gerektiğini kaydeden İbn Abdüsselâm,⁴⁴ bu konuda Kur'ân'dan şu örneği getirmektedir: “Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür. ...”⁴⁵ Bu durumda içkiyi terk etmenin sağladığı büyük maslahat, onu kullanmakla elde edilen cüzi maslahatın önüne geçmektedir. Başka bir ifadeyle burada mefsetet maslahattan büyük olduğu için maslahat terkedilmiştir. Maslahatı gözetme ilkesinin dayanakları arasında hadise de

³³ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/33,53,55,90,100,101,102,108,125,209,245, 2/17,23,30,91, 148,153,193,200.

³⁴ Nahl 16/90.

³⁵ Mâide 5/2.

³⁶ Âli İmrân 3/115.

³⁷ Enbiya 21/90, 94.

³⁸ A'râf 7/170.

³⁹ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/156.

⁴⁰ Bakarâ 2/185,179.

⁴¹ Nisa 4/28.

⁴² Hac 22/78.

⁴³ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 2/14, 2/117.

⁴⁴ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/98.

⁴⁵ Bakara 2/126

sık sık başvuran İbn Abdüsselâm, sünnetin maslahat konusunda yaklaşımının genel prensip itibariyle Kur'ân'ın bu konudaki yaklaşımından farklı olmadığını göstermektedir.

Maslahatı Gazzâlî gibi zarûriyyât, hâciyât ve tetimmât veya tekâmülât olarak belirten İbn Abdüsselâm,⁴⁶ daha sonra Karâfî'de tahsîniyyât'a dönüşecek olan hâciyât ve tetimmât terimlerini kullanmaktadır. Maslahat ve fitrat arasındaki irtibata da önem veren 'İzz b. Abdüsselâm, maslahat ile tıb arasında ilişki kurmaktadır. Bu konuda az zararın çok zarara tercih edilmesi hususuna önem veren yazar; tüm dinlerin ve filozofların, canı, nesli, malı ve en iyiyi elde etme konusunda birleştiklerini belirtir. Öte yandan doktorların da aynı şekilde az zararı çok zarara tercih ettiklerini ve iki maslahat arasında kaldıklarında daha üstün olanı elde etme yönünde tercihte bulduklarını, her iki maslahat arasında eşitlik bulunması durumunda birini tercih etmede zorlandıklarını kaydeder.⁴⁷ Böylece şeriati ve tıbbi yaratan kanun koyucunun, her birinin yararını sağlama (celb-i mesâlih), onlara gelebilecek kötülükleri önleme (def'-i mefâsid) konusunda bu ikisini aynı esaslara tabi tutmuş olduğunu vurgulamaktadır.

Maslahat ve mefsedetın genellikle zannî olduğunu belirten İbn Abdüsselâm,⁴⁸ maslahatların tümünün hayır, fayda ve hasenat; mefsedetlerin tümünün ise kötülük ve zarar sayıldığından dolayı hayır-şer, fayda-zarar, hasenat-seyyiat terimlerinin maslahat ve mefsedet yerine kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca Kur'ân'da da hasenatın maslahat, seyyi-

⁴⁶ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 2/71.

⁴⁷ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/5.

⁴⁸ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/4.

atın mefsetet anlamında kullanımının çoğunlukta olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹

Ona göre dünya ve ahireti birlikte ilgilendiren konularda maslahat ve mefsetet Yüce Allah'ın koyduğu kanunlarla bilinir. Sadece dünyayı ilgilendiren konularda ise tecrübe ve kesin sonuçlar doğuran bilgi ile bilinir. Hakkında şer'î hüküm varid olmayan maslahatlar konusunda akla müracaat edilmesi gerektiğini belirten İbn Abdüsselâm, bu durumun ta'abbudî hükümlerin dışında olan tüm hükümleri kapsadığını belirtmektedir. Bununla birlikte kanun koyucunun insanların maslahatını gözetmek zorunda olmadığını bilakis bu durumun, onun kullarına olan lütuf ve kereminden kaynaklandığını savunmaktadır.⁵⁰ Böylece İbn Abdüsselâm, ehl-i sünnetin görüşünü desteklemiş olmaktadır. Allah'ın kulların maslahatını gözetmek zorunda olduğu görüşü Mu'tezile tarafından savunulmuş, ehl-i sünnet ise bu zorunluğun, Allah'ın iradesini sınırladığı gerekçesi ile bu duruma itiraz etmiştir. Mu'tezile'ye göre Allah'ın fiili, maslahata uygun olarak meydana gelmelidir. Aksi takdirde bu durum, Allah'ın adil olma sıfatını ihlal anlamına gelmektedir.⁵¹

İbn Abdüsselâm, ibadetler faydalarına göre düzenlenmelidir. Fayda bakımından en üstün olan ibadetin ise ibadetlerin zirvesi olan marifetullah olduğunu, bundan dolayı Allah'ı tanımanın, sıfat ve isimlerini bilmekten daha faziletli olduğunu belirtmektedir. Yine cihad için gösterilen çabanın cuma namazı için gösterilen çabadan, cuma namazı için gösterilen çabanın da cemaatle kılınan namaz için gösterilen çabadan daha faziletli olduğunu kaydetmektedir.⁵² Ona göre iki zarûretin birleşmesi durumunda her iki zarûreti defetme

⁴⁹ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/5.

⁵⁰ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/10.

⁵¹ Maksut Çetin, "Mu'tezile'nin Adalet Anlayışı ve Sosyo-Politik Nedenleri", *Ekev Akademi Dergisi* 17/57 (Güz 2013), 403.

⁵² İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 2/204.

imkânı bulunmadığı takdirde mevcut olan imkânın bu iki zarûret arasında paylaştırılması gerektiğini kaydeder. Şöyle ki açlıktan ölmekle karşı karşıya kalan eşit özelliklere sahip iki kişiden birine -elinde bir kişiye bir günlük yetecek miktarda bulunan yiyecek veya içeceği- yedirmek suretiyle onu hayatta bırakıp diğerini ölüme terk etme gibi bir tercihte bulunulamaz. Bu durumda bir günlük hayat malzemesi her iki muztar arasında paylaştırılmalıdır.⁵³

Bid'at konusunda ise İbn Abdüsselâm, bid'at kavramını "Hz. Peygamber zamanında bulunmayıp sonradan ortaya çıkan şey" anlamında geniş kapsamlı bir şekilde tanımlamıştır. Ona göre vacip, haram, mendup, mekruh ve mubah bid'atlar bulunmaktadır. İbn Abdüsselâm bid'atların hangi türden olduğunu belirlemek için şer'î hükümlere arz edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁴ Böylece bid'at vacip, mendup, mubah, haram ve mekruh hükümlerinden hangisinin çerçevesine girerse aynı hükmü alır.

1.1.2. el-Fevâid fî ihtisâri'l-makâsîd (el-Kavâidü's-suğrâ)

el-Kavâidü's-suğrâ adıyla bilinen eser, muhtasar bir eser olup fıkıh eserlerinde dağınık bir şekilde bulunan kuralları derli toplu bir şekilde ele almaktadır. Ayrıca makâsîdla ilgili bilgileri özet mahiyetinde sunması onu *Kavâ'idü'l-ahkâm*'dan ayıran belirgin özelliği olmuştur. Eser, isminden de anlaşıldığı gibi İbn Abdüsselâm'ın yine kendi eseri olan *Kavâ'idü'l-ahkâm*'ın muhtasarı olduğu kabul edilmektedir. Başlıklarının büyük bir kısmının aynı ya da benzer olması bunu desteklemektedir. Ancak bazı araştırmacılar, eserde geçen bazı konuların *Kavâ'idü'l-ahkâm*'daki konularla paralel olmadığını ve eserde yer almayan pek çok başlığın bulunduğunu belir-

⁵³ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/69.

⁵⁴ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 1/123.

terek bu eserin *Kavâ'idü'l-ahkâm*'ın bir muhtasarı olmadığını iddia etmektedir.⁵⁵

Kütüphanelerde mahtut nüshaları bulunan⁵⁶ eserin üzerinde birden fazla şerh yazılmış,⁵⁷ eserin birçok baskısı yapılmıştır.⁵⁸ Ayrıca eser, *el-Fevâid fi ihtisâri'l-Kavâ'id* adıyla İyyâd Hâlid Tibâ' tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Dımaşk 1996).

İbn Abdüsselâm eserinde makâsıdla ilgili dakik ve önemli bilgilere temas etmektedir. Nitekim o, eserin birinci bölümünde yüce Allah'ın dünya ve ahiret maslahatını gözetmek ve mefsedetini def etmek için elçiler göndererek kitaplar indirdiğini kaydetmektedir. Ayrıca, Yüce Allah'ın şeriat, maslahat ve mefsedetini küçüklüğü ile büyüklüğü arasında bir ayırım yapmadığını ifade etmektedir.⁵⁹ İbn Abdüsselâm *Kavâ'idü'l-ahkâm* adlı eserinde maslahatı zarûriyyât, hâciyât, tetimmât veya tekâmülât olarak belirtirken⁶⁰ burada zarûriyyât, hâciyâtı zikkrettikten sonra, tetimmât teriminin

⁵⁵ Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım Ebû Muhammed İzzüddîn es-Sülemî İbn Abdüsselâm, *el-Fevâid fi'htisâri'l-makâsıd*, thk. İyâz Hâlid et-Tabbâ' (Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1995), 8.

⁵⁶ Eserin bir yazma nüshası İngiltere British Müzesindedir (nr. 234). Bir nüshası da Musul Mektebetü'l-Evkâf kütüphanesindedir (nr. 105/82). Başka bir nüshası Irak'ta bulunan zahiriyye Kütüphanesi'nde (nr. 60) bulunmatadır. Yine Melik Su'ûd Üniversite'si kütüphanes'inde (nr. 2892) ve Ezher Üniversitesi Kütüphanesinde (nr.236) mahtut nüshaları bulunmaktadır. Berlin Müzesinde iki nüshası bulunmaktadır (nr. 2634, 3013).

⁵⁷ Bu eser üzerinde yazılmış başlıca şerhler şunlardır: *Şerhu Kavâ'idü's-suğrâ* adında bir şerh 303 numarayla Bahreyn'in Menâme şehrinde bulunan Merkezi'l-Vesâiki't-Târihiyye isimli yazmalar merkezinde bulunmaktadır. *Kavâ'idü's-suğrâ*'ya yazılmış şerhlerden bir tanenesi Muhammed b. muhammed b. Yakup eş-Şâfiî (v. 810/1408) tarafından yazılmış *ed-Dürerü'l-Ferâid ilâ muhtasâri'l-Kavâ'id* isimli esedir. Bu eserin bir nüshası ABD'nin Boston kentinde bulunan Boston Halk Kütüphanesinde 483 rakamla kayıtlıdır. Heyet, *Hizânetü't-turâs: Fihrisü'l-mahtâtât*, No:110837.

⁵⁸ Eser ilk olarak "*el-Fevâ'id fi ihtisâri'l-Kavâ'id*" ismiyle 1409/1988 tarihinde Celâled-din Abdurrahman tarafından Kahire'de neşredilmiştir. Sonra1417/1997 tarihinde "*Muhtasarü'l-fevâ'id fi ahkâmi'l-makâsıd*" ismiyle Sâlih b. Abdülazîz Âl Mansûr tarafından Riyad'da yayımlanmıştır.

⁵⁹ İbn Abdüsselâm, *el-Fevâid fi'htisâri'l-makâsıd*, 32.

⁶⁰ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, 2/71.

yerine tekâmülât terimini kullanmıştır.⁶¹ İki maslahât birbiriyle çakıştığına cem' ve te'lîf metoduna dayanarak ihtilâfı gidermeye çalışmıştır. Buna göre bu iki maslahatı cem etmek mümkünse her iki maslahat gözetilecek, maslahatlar arasında eşitlik varsa aralarında tercih yapılacak, aralarında eşitlik yoksa maslahatı çok olan tercih edilecektir.⁶² Maslahatı sağlama ve mefsetden kaçınma birbiriyle çakıştığına birleşmeleri mümkünse zararı savuşturmak ve faydaya ulaşmak mümkünse yapılır. Birleştirmek mümkün değilse, o zaman menfaatin celbi mefsetden definden hangisi daha yararlıysa o tercih edilir.⁶³ Ona göre, mefsetden mefset, maslahattan maslahat doğduğu gibi mefsetten maslahat, maslahattan mefset de doğabilir.⁶⁴ Yine makâsîdın vücub, tahrim, nedb, kerâhet hükmü vesâile verilir.⁶⁵ Ona göre vesîlenin fazileti makâsîdın faziletine göre değer alır.⁶⁶

1.2. Şehâbeddîn el-Karâfî (v. 684/1285)

Dönemin fıkıh âlimlerinden olan Şehâbeddîn el-Karâfî makâsîd ve maslahat alanındaki çalışmalarıyla öne çıkmıştır. Karâfî, İbn Abdüsselâm başta olmak üzere Mâlikî fakih İbnü'l-Hâcib ve büyük muhaddis Abdülazîm el-Münzirî (v. 656/1258) gibi dönemin büyük âlimlerinden de ders almıştır.⁶⁷ Karâfî'nin Taybers ile Sâlihiyye medreseleri ve Amr b.

⁶¹ İbn Abdüsselâm, *el-Fevâid fi'htisâri'l-makâsîd*, 28.

⁶² İbn Abdüsselâm, *el-Fevâid fi'htisâri'l-makâsîd*, 45.

⁶³ İbn Abdüsselâm, *el-Fevâid fi'htisâri'l-makâsîd*, 47.

⁶⁴ İbn Abdüsselâm, *el-Fevâid fi'htisâri'l-makâsîd*, 47.

⁶⁵ Vesâil, vesîle; zerâî', zerâ'a kelimeleri genellikle aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu terimler, harama ya da helale götüren yollar anlamında kullanılmıştır. Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî el-Mısri Karâfî, *Envârü'l-burûk fi envâ'i'l-furûk* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ty.), 2/32.

⁶⁶ İbn Abdüsselâm, *el-Fevâid fi'htisâri'l-makâsîd*, 43-44.

⁶⁷ Ebü'l-Vefâ (Ebü İshâk) Burhâneddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb fi ma'rîfeti a'yâni 'ulemâ'i'l-mezheb*, thk. Muhammed ahmed Ebü'n-Nûr (Kahire: Dâru't-Turas, ty.), 1/236; Ahmed b. İdrîs Ebü'l-

Âs Câmiî'nde sürdürdüğü öğretim faaliyetine pek çok kişi katılarak ilminden faydalanmıştır.⁶⁸ Yetiştirmiş olduğu öğrenciler arasında Takiyyüddîn b. Binti'l-Eazz (v. 695/1296), Tâcuddîn el-Fâkihânî (v. 734/1334), Muhammed Ebû Abdullah el-Bukûrî (v. 707/1307) ve Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Makdisî (v. 728/1328) gibi isimler yer alır.⁶⁹

Makâsîd düşüncesinin sistemleştirilmesinde önemli katkısı olan Karâfî, iki kategoride ele almış olduğu maslahatı, mürsele ve 'ulyâ (yüksek maslahat) şeklinde isimlendirmiştir.⁷⁰ Onun 'ulyâ olarak adlandırdığı maslahattan maksadın zaman ve mekân şartlarına göre değişebileceği anlayışında olduğu kaydedilmektedir. Karâfî yüksek maslahat teorisi çerçevesinde kamu otoritesi tarafından çıkarılan kanunların şeriata aykırı olmadığını ve hâkimlerin yetkilerinin genişletilmesi gerektiği, fesadın çoğalıp adaletli kişilerin bulunmaması durumunda kamu görevini üstlenecek yöneticiler ve hâkimlerin adalet şartlarının hafifletileceği görüşünü savunmuş ve bu görüşü zorluk ve sıkışıklık arttıkça şer'î hükümlerin genişliğinin de artmasıyla temellendirmiştir.⁷¹

Karâfî'nin makâsîd düşüncesi araştırmacıların dikkatini çekmiş ve üzerinde pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Örneğin Mâcid Muhammed tarafından *el-Makâsîd inde'l-İmâmü'l-Karâfî* adında bir mastır tezi hazırlanmıştır (Câmiatu Mûte Ürdün 2007). Muhammed Abdulhamid Mansur tara-

Abbâs Şihâbüddîn Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, thk. Abdurraûf Sâd (yy.: Şirketu't-Tibââtî'l-fenniyye'l-Müttahide, 1973), 33.

⁶⁸ Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Arnavut Şuayb - Mustafa Türkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2000), 6/147; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmîrî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1993), 51/176.

⁶⁹ Sübkî, *Tabakât*, 1/172.

⁷⁰ Karâfî, *Envârü'l-burûk fi envâ'i'l-furûk*, 3/10.

⁷¹ Sagîr b. Abdüsselâm el-Vekîlî, *el-İmâmü'ş-Şihâbü'l-Karâfî: Halkatü vaslin beyne'l-meşrîk ve'l-mağrib fi mezhebi Mâlik fi'l-karnî's-sâbi'* (Fas: Vizâretü'l-Evkâf, 1996), 2/256,257.

findan *Nazariyetü'l-makâsîd inde'l-Îmâmü'l-Karâfi mukâreneten lehâ inde'l-Îz b. Abdüsselâm* adında bir doktora tezi hazırlanmıştır (Câmi'atü'l-Kâhire 2013). Karâfi'nin makâsîd düşüncesi bu çalışmaların yanı sıra birçok makale ve sempozyuma da konu olmuştur. Karâfi'nin makâsîdla ilgili görüşleri daha çok *el-Furûk* ve *ez-Zahire* adlı eserinde bulmak mümkündür.

Şimdi de onun bu iki eseri çerçevesinde makâsîdla ilgili görüşlerini incelemeye çalışacağız.

1.2.1. el-Furûk

Bu eser, furûk⁷² alanında telif edilmiş olmakla birlikte makâsîdla ilgili önemli bilgiler barındırmaktadır. Tam adı *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk* ya da *el-Kavâ'idü's-seniyye fî'l-esrâri'l-fikhiyye* olup Karâfi'nin en önemli eserlerindedir.⁷³ Karâfi öncesi âlimler genellikle fıkın fûru meseleleri arasındaki farkları ortaya koyarken Karâfi ise fikhî kaideler arasındaki farkları konu edinerek yeni bir yol geliştirmiştir. Yazar, eserin mukaddimesinde fıkın meseleleriyle ilgili farkları *ez-Zahîre* isimli eserinde ele aldığını, ilk başta usûlle ilgili kuralları da o eserde ele almayı düşündüğünü ancak daha sonra bunun ayrı ele alınmasının daha faydalı olacağı düşüncesiyle bu eseri kaleme aldığını belirtmektedir. Yazar, kitabında fıkha ve fıkın usûlüne dair kaidelerin yanında gıy-

⁷² Karâfi, furûk ilmini "Birbirine benzer iki meselenin arasını hüküm bakımından eşitlenmeyecekleri bir tarzda ayıran şeylerin bilgisidir" şeklinde tanımlamıştır. Bkz. M. Yâsin Fadânî, *el-Fevâ'idü'l-ceniyye hâşiyetü'l-Mevâhibi's-seniyye şerhi'l-Ferâ'idü'l-behiyye fî nazmi'l-kavâidi'l-fikhiyye* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996), 1/98. Ancak bu tanım sadece fikhî meseleleri kapsamaktadır, usûl ilmini de kapsayabilmesi için "Birbirine benzer iki mesele veya fikhî kâide'nin arasını hüküm bakımından eşitlenmeyecekleri bir tarzda ayıran şeylerin bilgisidir" şeklinde bir tarif kullanılabilir.

⁷³ Sübkî, *Tabakât*, 5/367; Muhammed b. Muhammed b. Ömer Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye*, thk. Abdulmecid Hayâlî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İlmîyye, 2003), 1/270; Mustafa b. Abdullah Hac Halife Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmut Abdulkadir Arnavut (İstanbul: IRCICA Kütüphanesi Yayınları, 2010), 1/124.

bet, koğuculuk, zühd ve tevekkül gibi efâl-i kulûb olarak ifade edilen birtakım ahlâk kurallarını da ele alarak toplam 548 kaideyi farkları açısından değerlendirmiş ve makâsıd yönlerine de temas etmiştir. Ayrıca fikhî meselelerden örnekler vermek suretiyle kaideler arasındaki farkları açıklayan yazar, yer yer meseleler arasındaki farkı da ele almıştır.⁷⁴ Eser, fikhî kâideler ve makâsıdü'ş-şerî'a alanında yazılmış önemli eserlerden kabul edilmektedir.⁷⁵ Karâfî'nin bu eseri üzerine birçok çalışma yapılmıştır.⁷⁶

Eserde Geçen Makâsıdla İlgili Bazı Görüşleri:

Maslahat ve mefsedetleri yalnız dünyevî, yalnız uhrevî ve hem dünyevi hem de uhrevî olanlar olmak üzere üçe ayıran Karâfî, dünyadaki mübah olan herhangi bir lezzeti dünyevî maslahata, beraberinde güçlük olsa bile ibadet fiillerini uhrevî maslahata, sadaka vermeyi her ikisiyle ilgili maslahata örnek vermektedir.⁷⁷ Karâfî günahların büyüklüğünü de makâsıdın türüne bağlamaktadır. O, zarûrâtın çiğnenmesini büyük günah, tetimmâtın çiğnenmesini küçük günah olarak görmektedir. Hâcîyyâtın çiğnenmesini ise bunların arasında konumlandırmaktadır.⁷⁸ Karâfî'ye göre, iyilik ya da kötülük

⁷⁴ Şükrü Özen, "el-Furûk", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/423.

⁷⁵ Baktır, "Kaide", 24/208; Boynukalın, "Makâsıdü'ş-Şerîa", 27/423.

⁷⁶ Eser üzerinde yapılmış çalışmalardan başlıcaları şunlardır: Muhammed b. İbrâhim Ebû Abdullah el-Bekkûrî'nin (v. 707/1307) *Tertibü'l-Furûk ve ihtisârühâ*, Bu eser, Sa'd el-Anezî tarafından Tunus Zeytûne Üniversitesi'nde doktora tezi olarak çalışılmıştır. İbnü'ş-Şât tarafından kaleme alınmış *İdrârü'ş-şürûk 'alâ envâ'i'l-furûk'u*, Muhammed Ali el-Mekkî'nin *Tehzîbü'l-Furûk ve'l-kavâ'idü's-seniyye fî'l-esrârü'l-fikhiyye* isimli eseri ve Muhammed b. Abdüsselâm Ebû Abdullah er-Rabaî et-Tûnisî tarafından yazılmış olan *İhtisârü'l-Furûk'u* bulunmaktadır. Eser ilk defa 1302 (1885) senesinde Ebû'l-Kâsım İbnü'ş-Şât'ın İdrârü'ş-şürûk'u ile birlikte dört cilt halinde Tunus'ta basılmıştır. Sonra bu baskıya Mekke müftüsü Muhammed Ali el-Mekkî tarafından ilave bilgiler eklenerek dört cilt olarak yeniden yayımlanmıştır (Kahire 1347). Daha sonra 1980'li yıllarda Beyrut'ta bu eserin ofset baskısı yapılmıştır.

⁷⁷ Nureddin Tortop, *Karâfî'nin "el-Furûk"u Bağlamında Makâsıd Düşüncesi* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2018), 39.

⁷⁸ Karâfî, *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*, 4/226.

amelinin çokluğu, sevabın ve ikâbın da çok olmasını gerektirmez. Örneğin, kişi yaptığı az bir amel sebebiyle onlarca masum insanın ölümüne sebebiyet verebilir. Bu durumda kişi, burada çok iş yapmamış olsa da işlediği kötülüğün vermiş olduğu büyük zarar sebebiyle günahı da ona göre büyüktür. İyilik için de söz konusu olan bu durum, yapılan işin maslahat oranıyla ilgilidir. Fakat ibadetlerde yapılan fiillerin artmasıyla genellikle maslahat arttığı için bu kaide burada tersine bir şekilde yer almaktadır.⁷⁹

Karâfi zaman ve mekân şartlarının değişmesiyle hükümlerin değişebileceği anlayışını savunmaktadır. Bu konuda çeşitli örnekler vermektedir.⁸⁰ Karâfi'nin maslahat düşüncesiyle ilgili konularından biri onun ta'lîl alanını geniş tutarak illet olması muhtemel olan bir hükmün taabbüdî sayılamayacağını belirtmesidir. Yine o muâmelâtın maslahatıyla ibâdâtın maslahatları arasında fark gözetmiş ve ruhsatlara kıyas meselesinde de maslahatı dikkate alarak delile muhalefet edilebileceğini ima etmiştir. Ayrıca hükmü makâsîd ve vesâil diye ikiye ayıran Karâfi, her ne kadar vesâilin makâsîddan aşağı olduğunu kabul etse de vesâile, makâsîdın hükmünü vermektedir.⁸¹ Vasıta anlamına gelen vesâili (Zerâi') üçe ayıran Karâfi', bunları, Müslümanların yollarına kuyu kazmak, sularına zehir atmak gibi engellenmesinin gerekliliği konusunda ümmetin fikir birliği ettiği hususlar; şarap üretiminde kullanılabilme ihtimali olsa da üzüm yetiştiriciliğinin serbest bırakılması konusunda ümmetin fikir birliği olduğu hususlar; vadeli satılan bir malın daha düşük bir bedelle peşin para karşılığında geri satın alınması gibi ilim

⁷⁹ Karâfi, *Envârü'l-burûk fi envâ'i'l-furûk*, 2/126-127; Tortop, *Karâfi'nin "el-Furûk"u Bağlamında Makâsîd Düşüncesi*, 41.

⁸⁰ el-Vekîlî, *el-İmâmü's-Şihâbü'l-Karâfi*, 2/256-264.

⁸¹ Apaydın, "Karâfi", 24/398,399.

adamlarının ihtilafa düştükleri hususlar şeklinde örnekleyerek açıklamaktadır.⁸²

Karâfî, vacibin menduptan üstün olduğu konusunda ihtilaf olmamasına rağmen maslahat gereği yedi yerde mendubun vacibe öncelendiğini belirtmiştir. Karâfî'nin verdiği örneklerden biri şudur: Müflise borcunu ödemesi için mühlet vermek vaciptir, o borcu almaktan vazgeçmek ise mendup olmasına rağmen mükâfat bakımından daha büyüktür.⁸³

1.2.2. ez-Zahîre (fi'l-fıkh)

Karâfî'nin Mâlikî fıkhına dair bu eseri Mâlikî mezhebinin literatürü içinde en çok tutulan kapsamlı eserlerinden biridir.⁸⁴ Öncesinde oluşan mezhep birikiminin ayıklanarak tasnif edilme gereğini hisseden Karâfî, bu eseriyle kendi dönemlerine kadar gelen Mâlikî fıkıh çalışmalarını değerlendirerek ve tercihlerde bulunarak Doğulu ve Batılı Mâlikî tarikeleri arasında bir kaynaşma ve birleştirme halkası oluşturmuştur.⁸⁵ Dolayısıyla Karâfî bu eseriyle Mâlikîler tarafından rağbet gösterilen eserlerden olan Sahnûn'un *el-Müdevvenetü'l-kübrâ'sı*, İbn Şâs'ın *el-Cevâhir'i*, Kâdî Abdülvehhâb'ın *et-Telkîn'i*, İbnü'l-Cellâb'ın *et-Tefrî'i*, İbn Ebû Zeyd'in *er-Risâle'si* ve adını sayamadığım daha birçok eseri bir araya toplamaya çalışmıştır.⁸⁶ Bunun yanı sıra makâsıdla ilgili temellendirmiş olduğu görüşleri vurgulamıştır.

Klasik fıkıh düzeni olan "Kitâbü't-Tahâre" ile başlayarak feraizle son bulan bu esere Karâfî iki mukaddime yazmıştır. Birinci mukaddimedede başta Kitap ve sünnetten delillerle ilmin faziletinden söz edilmiş, ardından ihlas, emanet, iç ve

⁸² Karâfî, *Envârü'l-burûk fi envâ'i'l-furûk*, 2/32.

⁸³ Karâfî, *Envârü'l-burûk fi envâ'i'l-furûk*, 2/127; Tortop, *Karâfî'nin "el-Furûk"u Bağlamında Makâsîd Düşüncesi*, 42.

⁸⁴ Safedî, *el-Vâfi*, 6/147; Suyûtî, *Hüsnü'l-mühâdere*, 1/316; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 1/124.

⁸⁵ Aslan, *Eyyübîler Dönemi Fıkıh Çalışmaları*, 306.

⁸⁶ Apaydın, "Karâfî", 24/400.

dışın bir olması gibi ilmin adaplarından bahsedilmiştir. İkinci mukaddimede ise fıkıh usûlü konuları ele alınmış daha sonra bu mukaddimeye rağbet olunca bu mukaddime *Tenkîhu'l-fusûl* adıyla müstakil bir eser olarak istinsâh edilmiştir. Karâfî eserde, mezhep taassubuna düşmeden Ebû Hanîfe, İmâm Şâfiî, Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine yer vermiş, deliller ışığında kendi mezhep görüşünü savunmuştur. Mezhep literatürü arasında temsil kabiliyeti yüksek olan *ez-Zahîre*, yazarın gramerden fıkıh usûlüne, mantıktan felsefeye, cebirden matematiğe kadar birçok ilimde ansiklopedik bilgi seviyesini göstermesi açısından önemlidir.⁸⁷ Karâfî'nin bu eseri daha önce Mâlikî fıkıh eserlerinde bulunmayan bazı meseleleri de içermektedir. Örneğin miras bölümünde *Fi't-teâdüil ve'l-cebir ve'l-mukâbele* adında bir başlık açmıştır. Burada miras konusunda oranla ilgili bazı önemli konular ele alınmıştır. Yine paylar pay sahiplerine kesirsiz bölünmeyince bu durumda payları oranında pay ekleme konusunu ele almıştır.⁸⁸ Eser matbu olup⁸⁹ çeşitli ilmi çalışmalara konu olmuştur.⁹⁰

Eserde Geçen Makâsîdla İlgili Bazı Görüşleri:

ez-Zahîre adlı eserinde zarûretlerin sıralamasını; can, din, nesep, akıl ve mal şeklinde veren Karâfî,⁹¹ başka bir eseri olan *el-Mahsûl*'ün şerhinde: can, mal, nesep, din, akıl şeklinde sıralamıştır.⁹² Sıralamanın iki yerde farklı olması ve onun bunlardan birinitercih etme sebebini zikretmemesi, belli bir

⁸⁷ Karâfî, *ez-Zahîre*, 1/7 (mukaddime bölümü).

⁸⁸ Karâfî, *ez-Zahîre*, 13/174.

⁹¹ Karâfî, *ez-Zahîre*, 1/127.

⁹¹ Karâfî, *ez-Zahîre*, 1/127.

⁹¹ Karâfî, *ez-Zahîre*, 1/127.

⁹² Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısri Karâfî, *Nefâisü'l-usûl fi şerhi'l-Mahsûl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali muhammed Mu'avved (Mekke: Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, 1965), 7/3255.

sıra gözetmeksizin zarûretleri rasgele saydığı veya *el-Mahsûl*'ü şerh ederken, metindeki sıralamaya sadık kalmış olabileceği, *ez-Zahîre*'da ise şahsî görüşünü ifade etmiş olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.⁹³ Karâfi haccın amaç, seferin vesile olduğunu; İlâyı Kelimetullah'ın amaç, cihâdın vesile olduğunu; zinanın haramlığının amaç, bakma ve halvetin vesile olduğunu; camide namaz kılmanın amaç, oraya yürümenin vesile olduğunu ifade ettikten sonra burada önemli olan vesilenin makâsıda götürmesi olduğunu, dolayısıyla vesilenin makâsıda götürmediği ortaya çıkarsa vesileye itibar edilmeyeceğini kaydetmektedir.⁹⁴ Karâfi'ye göre fiil, maslahatı tekrarlanan ve tekrarlanmayan şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Ona göre namaz gibi maslahatı tekrarlanan fiiller aynî maslahat sayılırken, boğulma tehlikesiyle karşılaşan birini kurtarmak gibi maslahatı tekrarlanmayan fiiller ise kifâî maslahattan sayılır.⁹⁵

2. Eyyûbîler Döneminde Makâsîd Alanına Katkı Sağlayan Diğer Fakihler

Bölgesel olarak Şam ve Mısır dışında farklı bir coğrafyada yaşamış olsa da aynı zaman diliminde yaşayan Fahreddin er-Râzî'nin (v. 606/1210) de makâsîd alanına katkı sunduğu kaydedilmektedir. O, fıkıh usulüne dair kaleme aldığı *el-Mahsûl* adlı eserinde hükümlerin bir illet üzerine bina edilmesi konusuna önem vermiştir.⁹⁶ Yine "Makâsîd-ı Hamse"yi: "hayatı (Nefsi), malı, neseb (nesli), din ve akıllı korumak" şeklinde selefi Gazzâlî'den farklı bir sıralamaya tabi tutmuştur.⁹⁷

⁹³ Yaran, "Karâfi'den Şâtîbî'ye Makâsîd/Maslahat Söylemi", 7.

⁹⁴ Karâfi, *ez-Zahîre*, 2/129.

⁹⁵ Karâfi, *ez-Zahîre*, 1/83, 3/388.

⁹⁶ Reysûnî, *Nazariyyetü'l-makâsîd inde's-Şâtîbî*, 56,57.

⁹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî et-Taberistânî Râzî, *el-Mahsûl*, thk. Tahâ Câbir Ulvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 5/160. Râzî eserin başka bir yerinde "nefis, akıl, din, mal ve neseb" şeklinde bir tertip kullanmıştır. Bkz. Râzî, *el-Mahsûl*, 5/458.

Eyyûbîler döneminde makâsîd alanına katkı sağlayanlardan biri de Seyfeddîn el-Âmidî'dir (v. 631/1233). *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* isimli eseri her ne kadar *el-Mu'temed*, *el-Mustasfâ* ve *el-Burhân* adlı eserlerin telhisi olsa da müellif içerik bakımından onlarla sınırlı kalmamış, maslahat, makâsîd ve kavâid konularını da işlemiştir. "*et-Tercîhât*" bölümünde makâsîd konusuna değinen Âmidî'nin bu konuyu ele alan ilk fakih olduğu ifade edilmektedir. Yine kıyaslar arasında tearuz meydana geldiğinde aralarında tercihin nasıl yapılacağı konusunu ele alan ilk fakih olduğu ve aynı zamanda çelişik kıyaslar arasında yapılan tercihlerde öne çıktığı kaydedilmektedir.⁹⁸ Âmidî ayrıca zarûriyatlar arasında hangisinin tercihte önde olduğu konusu üzerinde durmaktadır. Âmidî makâsîd-ı hamse'nin tertibini "din, akıl, can, nesil ve malı" korumak şeklinde yaparak Gazzâlî'nin yolunu takip etmiştir.⁹⁹ Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* adlı eserinde zarûrât hâcîyât ve tahsîniyâtı açıklayarak örneklendirmiştir.¹⁰⁰ Âmidî'nin, fıkıh usûlüyle uğraşanlar için kaynak eserlerden olan bu çalışmasının çeşitli yerlerinde maslahatla ilgili konulara değindiği görülmektedir.¹⁰¹ Kelamî gelenekten gelen Âmidî bu eserinde fıkıh usûlü meseleleri aklî istidlâl yoluyla ayrıntılı bir şekilde işlemiş, meseleleri tartışırken hem nakli hem de akli kullanarak kendi bakış açısına göre değerlendirmiştir. Âmidî'nin bu şaheseri, dönemin en güzel kaynaklarından biri olarak kabul edilmiş, kendinden sonra yazılmış eserlere kaynaklık etmiştir. Makâsîd'ı zarurî ve hâcî şeklinde iki kısma ayıran İbn Hâcîb (v. 646/1249) ise,

⁹⁸ Ahmed Reysûnî, *Nazariyyetü'l-makâsîd inde's-Şâtîbî* (Virginya: el-Ma'hedü'l-Âlemî lî'l-Fikri'l-İslâmî, 1995), 57,58.

⁹⁹ Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1982), 3/274.

¹⁰⁰ Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, 3/275.

¹⁰¹ Âmidî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, 3/274,276.

“Makâsıd-ı Hamse” olarak bilinen dinî hükümlerin beş gayerinin tertibi konusunda Âmidî’yi takip etmiştir.¹⁰²

Eyyûbîler döneminde makâsıd alanında pay sahibi olan âlimlerden biri de Şâfiî fakihlerden Yahyâ b. Şeref en-Nevevî’dir (v. 676/1277). Kaleme aldığı *el-Makâsıd* adlı eseri bu alanda önem arz etmektedir. *Makâsıdü’l-İmâm en-Nevevî* adıyla da bilinen eserde,¹⁰³ genel olarak eserin bütün bölümlerinde konuyla ilgili bilinmesi gereken özet bilgiler üzerinde durulmuştur. Nevevî’nin diğer eserlerinde de nasları değerlendirirken takip ettiği metotlardan birisi nasları makâsıda uygun yani maslahatları temin etme ve mefsedâtı giderme şeklinde yorumladığı görülmektedir.¹⁰⁴ Yine Şemseddîn İsbahânî’nin (v. 688/1289) *Kitâbü’l-kavâidi’l-külliyye* adlı eseri, fıkıh usûlünden kelâma, mantıktan cedele sıradışı farklı bir düzenle ilimlerin özünü toplayan bir eser mahiyetindedir.¹⁰⁵ Makâsıd ve kavâid alanında önemli bilgiler ihtiva eden eserde küllî kâideler adında bir bölüm bulunmaktadır.¹⁰⁶

SONUÇ

İslam hukuk eserlerinde dağınık da olsa yer alan makâsıd düşüncesi, Eyyûbîler döneminde büyük ölçüde sistemleştiği görülmektedir. İmam Şafiî’den beri Şafiî fukahâsı tarafından işlenen makâsıd düşüncesi Eyyûbîler döneminde İbn Abdüsselâm’ın talebesi Karâfi ile birlikte Malikî fukahâsı tarafından da ele alınmaya başlanmıştır. Bu durum mezheplerin etkileşimi ve birbirine yakınlaşması konusunda önemli bir

¹⁰² Ebû Amr Cemâleddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü’l-Hâcib, *Muhtasarü Müntehe’s-sûl (suâl) ve’l-emel fi’ilmeyi’l-usûl ve’l-cedel*, thk. Nezîr Hamâd (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006), 1/291.

¹⁰³ Ziriklî, *el-A’lâm*, 6/42.

¹⁰⁴ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Şerhu’l-Müslim* (Beyrut: Dâru’l-İhyâit-Turâsî’l-Arabî, 1970), 9/124-125.

¹⁰⁵ Ebû Abdullah eş-Şâfiî Şemseddîn el-’İclî, *Kitâbü’l-kavâidi’l-külliyye fi cümletin mine’l-funûni’l-ilmiyye*, thk. Bilal Taşkın (İstanbul: Türkiye Diyânet Vakfı, ty.), 42.

¹⁰⁶ Şemseddîn el-’İclî, *Kitâbü’l-kavâidi’l-külliyye*, 28.

gelişmedir. Bu dönemden kısa bir süre sonra makâsd ilmi, Necmeddîn et-Tûfî, Takıyyüddin İbn Teymiye ve öğrencisi İbn Kayyim gibi Hanbelî fukahâsı tarafından da benimsenmiştir.

Makâsîdı ilk defa müstakil bir ilim olarak tasnif eden İbn Abdüsselâm, maslahatı fıkıhın bütün alanlarına yayarak geniş bir şekilde ele almış, ictihâdı makâsîda bağlamak suretiyle birçok problemi halletmeye ve fıkıh ilmine dinamizm kazandırmaya çalışmıştır. Makâsîd ve maslahat alanındaki çalışmalarıyla öne çıkan Şehâbeddîn el-Karâfî ise maslahatı, mürsele ve 'ulyâ şeklinde isimlendirmiş, ta'lîl alanını geniş tutmuş, zaman ve mekân şartlarının değişmesiyle hükümlerin değişebileceği anlayışını savunmuştur. Bu dönemde İbn Abdüsselâm ve Karâfî'nin dışında Fahreddîn er-Râzî, Seyfeddîn el-Âmidî, Nevevî, İbn Hâcib ve Şemseddîn İsbahânî'nin de makâsîd alanına katkıları olmuştur.

Bu dönemde telif edilen eserler, gerek eserlere atıfta bulunan kaynakların çokluğu ve ihtiva ettikleri malumatın fıkıh âlimleri tarafından benimsenmesi, gerekse günümüz çalışmalarına etkileri sebebiyle, kendisinden sonra yazılan makâsîd türü eserlerin önemli referans kaynaklarından biri haline gelmiştir.

Eyyûbîler döneminde farklı fıkıh mezheplerin birbirinden etkilenmesi, makâsîd alanında önemli çalışmaların yapılması ve bu ilmin Şâfî fakihlerin dışına taşmasında Eyyûbî devletin izlediği birleştirici siyasetin etkisinin göz ardı edilmemesi gereken hususlardandır.

KAYNAKÇA

Akay, İhsan. "Şâfî Mezhebinde Makâsîd Literatürünün Gelişim Seyri H. III -VIII". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/21 (Ekim 2018), 75-98.

- Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1982.
- Apaydın, H. Yunus. "İbn Abdüsselâm, İzzeddin". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 19/284-287. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1999. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-abdusselam-izzeddin>
- Apaydın, H. Yunus. "Karâfi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karafi-sehabeddin>
- Aslan, Abdulğalip. *Eyyûbîler Dönemi Fıkıh Çalışmaları*. Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.
- Bâbânî, İsmail b. Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bâbânî. *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ty.
- Bâbânî, İsmail b. Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bâbânî, el-Bağdâdî. *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ty.
- Baktır, Mustafa. "Kaide". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: TDV Yayınları, 2001. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaide>
- Boynukalın, Ertuğrul. "Makâsidü's-Şerîa". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 27/423-427. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2003. <https://islamansiklopedisi.org.tr/makasidus-seria>
- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkıh*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Çetin, Maksut. "Mu'tezile'nin Adalet Anlayışı ve Sosyo-Politik Nedenleri". *Ekev Akademi Dergisi* 17/57 (Güz 2013), 395-420.
- Ebü Şâme, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İsmâîl Şihâbüddîn el-Makdisî. *el-Müzîl 'ale'r-Ravzateyn*. thk. İbrahim Zeybek. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Âlemiyye, 2010.
- Fadânî, M. Yâsin. *el-Fevâ'idü'l-ceniyye hâşiyetü'l-Mevâhibi's-seniyye şerhi'l-Ferâ'idü'l-behiyye fî nazmi'l-kavâidi'l-fikhiyye*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996.
- Haçkalı, Abdurrahman. *İzzuddîn b. Abdisselâm'da maslahat nazariye-*

- si. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniv. SBE, 1999.
- Heyet. *Hizânetü't-turâs: Fihrisü'l-mahtûtât*. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-buhûs ve'ddirâsâti'l-İslâmiyye, ty.
- İbn Abdüsselâm, Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım Ebû Muhammed İzzüddîn es-Sülemî. *el-Fevâid fi'htisâri'l-makâsîd*. thk. İyâz Hâlid et-Tabbâ'. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Abdüsselâm, Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım Ebû Muhammed İzzüddîn es-Sülemî. *Kavâ'idü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm*. thk. Taha Abdurrauf Sa'd. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1991.
- İbn Abdüsselâm, Abdülazîz b. Abdisselâm Ebû Muhammed İzzüddîn es-Sülemî. *el-İmâm fi beyâni edilleti'l-ahkâm*. thk. Rıvan Muhtar b. Garbiyye. Beyrut: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.
- İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî. *Makâsîdü'l-İbâdât Salât-Siyâm-Hacc*. thk. Abdurrahim Ahmed Kamhiyye. Humus: Matbaatü'l-Yemâme, 1995.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî. *Makâsîdü's-şerî'ati'l-İslâmiyye*. 3 Cilt. Katar: Vizâretü'l-Evkâf, 2004.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhâneddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fi ma'rifeti a'yânî 'ulemâ'i'l-mezheb*. thk. Muhammed ahmed Ebü'n-Nûr. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Turas, ty.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebü's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed el-Esedî ed-Dımaşkî. *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*. thk. Hâfız Abdulâlîm Han. 4 Cilt. Beyrut: Dâru âlemi'l-kütüb, 1407.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî eş-Şâfiî. *Tabakâtü fukahâ'i's-Şâfi'iyye*. thk. Ahmed Ömer Haşim. yy.: Mektebetu Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kaysî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâleddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Muhtasaru Müntehe's-sûl (suâl) ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*. thk. Nezîr Hamâd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.
- İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'd-Dâvâ, ty.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdurrahim b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî. *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*. thk. Yusufu'l-Hût Kemal. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Kaffâl, Ebû Bekr Muhammed b. Ali Şâşî. *Mehâsinu'ş-şerîa fi furûi'ş-Şâfiyye kitabun fi makâsidi'ş-şerîa*. thk. Muhammed Ali Samak. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Karâfi, Ahmed b. İdrîs Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn. *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*. thk. Abdurraûf Sâd. yy.: Şirketu't-Tibââtî'l-fenniyye'l-Müttahide, 1973.
- Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî. *ez-Zahîre (fi'l-fikh)*. thk. Muhammed Hiccî vd. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî. *Nefâisü'l-usûl fi şerhi'l-Mahsûl*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali muhammed Mu'avved. 9 Cilt. Mekke: Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, 1965.
- Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfi el-Mısırî. *Envârü'l-burûk fi envâ'i'l-furûk*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ty.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hac Halife. "Keşfü'z-zunûn 'an üsâmi'l-kütübî ve'l-fünûn". Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hac Halife. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. thk. Mahmut Abdulkadir Arnavut. İstanbul: IR-CICA Kütüphanesi Yayınları, 2010.
- Kütübî, Selâhaddin Muhammed b. Şâkir. *Fevâtü'l-vefeyât*. thk. İhsân Abbâs. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1974.

- Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer. *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikîyye*. thk. Abdulmecid Hayâlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmîyye, 2003.
- Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Şerhu'l-Müslim*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1970.
- Özen, Şükrü. "el-Furûk". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: TDV Yayınları, 1996. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-furuk>
- Radiyuddîn el-Gazzî, Ebü'l-Berekât Muhammed b. Ahmed b. Abdullah. *Behcetü'n-nâzirîn ilâ terâcimi'l-müteahirîn mine's-Şâfi'iyeti'l-bâri'în*. thk. Ebû Yahyâ Abdullâh el-Kündürî. Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 2000.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî et-Taberistânî. *el-Mahsûl*. thk. Tahâ Câbir Ulvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Reysûnî, Ahmed. *Nazariyyetü'l-makâsîd inde's-Şâtîbî*. Virjinya: el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1995.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Arnavut Şuayb - Mustafa Türkî. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2000.
- Salâhaddîn Alâî, Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî. *el-Mecmûu'l-müzehheb fî kavâidi'l-mezheb*. Küveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-şuûni'l-İslâmîyye, 1994.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân Şemseddin. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ty.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Ebü'l-Fazl el-Hudayrî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-Nahiv*. 4 Cilt. Dîmaşk: Mecme'u'l-Lugati'l-Arabiyye, 1978.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl el-Hafız Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Hüsnü'l-mühâdere fî tarihi'l-Mısrî ve'l-Kahire*. thk. İbrahim Muhammed Ebü'l-Fadl. Kahire: Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, 1967.

- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdül-fettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Dâru Hecer, 1992.
- Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi Ebû Nasr. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Mu'avved. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- Şemseddîn el-İclî, Ebû Abdullah eş-Şâfiî. *Kitâbü'l-kavâidi'l-külliyeye fi cümletin mine'l-funûni'l-ilmiyeye*. thk. Bilal Taşkın. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ty.
- Tortop, Nureddin. *Karâfi'nin "el-Furûk"u Bağlamında Makâsîd Düşüncesi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2018.
- Vekîlî, Sagîr b. Abdüsselâm el-. *el-İmâmü's-Şihâbü'l-Karâfi: Halkatü vaslin beyne'l-meşrik ve'l-mağrib fi mezhebi Mâlik fi'l-karni's-sâbi'*. 2 Cilt. Fas: Vizâretü'l-Evkâf, 1996.
- Yaran, Rahmi. "Karâfi'den Şâtübî'ye Makâsîd/Maslahat Söylemi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Eylül 2013). <https://doi.org/10.15371/MUIFD.2013455960>
- Yaşar, Mehmet Aziz. "Makâsîdü's-Şerî'â'nın Teorik Boyutu ve Müstakil Delil Olma Problemi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 460-481.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmîrî. 52 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1993.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd Ziriklî ed-Dımaşkî. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Alem li'l-Melâyîn, 2002.